

COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE KADIN VE HANE İÇİ EMEĞİ

Başak Işıl ALPAR

Öz

Bu çalışmada COVID-19 salgın sürecinde kadınların hane içindeki ücretsiz emeği ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, süresi ve sürecinin gelişimi belli olmayan 21. yüzyılın salgın koşullarında kadınların hane içinde sundukları ücretsiz emekleri üzerindeki değişimin anlık olarak fotoğrafını çekmek ve durum tespiti yapmaktır. Çalışan kadınlar için ikinci vardiya olarak değerlendirilen hane içindeki ücretsiz emek sürecinin salgın ile birlikte, evden çalışmaya başlayan kadınlar için tek ve bütüncül bir vardiyaya dönüştüğünü söylemek mümkündür. Emek piyasasında çalışmayan kadınlar için hâlihazırda var olan hane içi işlere yenilerinin eklendiği, işlerin çeşitlendiği ve kadınların üstlendiği iş ve roller arasındaki geçiş sürecinin kısıldığı; kadınların hane içi işleri başkalarına ücreti karşılığında devretmelerinin zorlaştığı, dolayısıyla kadınların rezervasyon ücretlerinin hatırı sayılır bir biçimde arttığı ifade edilebilir. Bir diğer tespit ise tek ebeveynli ailelerde kadınların artan sorumluluğu ve hane içinde özellikle kadınlara ve çocuklara yönelik artan şiddet vakaları ile şiddet karşısında başvuru mekanizmalarının işleyişinin önemine yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, salgın, kadın, emek, kadın emeği

B. I. Alpar

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,

İstanbul, Türkiye

e-mail: basakalpar@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2624-7434

Giriş

Genellikle 20 yıllık dönemlerle (1960'lar, 1980'ler 2000'ler...) açıklanan tarihsel değişim süreçleri yine bir 20'li yıl ile 2020 yılında keskin bir dönüşüme uğramıştır. Bu çalışmanın amacı, tüm dünya ile birlikte yaşanan COVID-19 salgın sürecinde; kadınların içinde bulunduğu durumu ve kadının ayrılmaz unsuru olan emeğini “hane içine” mercek tutarak incelemektir. Zira hane içi; salgın sürecinin en çok vakit geçirilen, en güvenli, hatta zaman zaman kısıtlamalar ile içinden çıkılmaz mekânı haline gelmiştir. Dolayısıyla hane içinde bulunan bireylerin hayat tarzlarını, emek süreçlerini ve bireysel ilişkilerini ciddi anlamda etkilemiştir.

Sürecin istihdam boyutunda cinsiyet ayrımı yapmaksızın etkilenen bir kitle olduğu aşikârdır. Ancak kadını ve kadının ayrılmaz bir parçası olan emeğini bu sürecin özel bir kümesi olarak incelemek bir zorunluluk halini almıştır. Zira kadın artık ne cinsiyetinden dolayı, ne toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle ne de kendi tercihi ile evdedir. Dolayısıyla istihdam ediliyor olsun ya da olmasın pek çok kadının emek süreci hane içi ile çerçevelenmiştir.

Sosyal izolasyon kavramı ile fiziki bir mesafe kastedilmektedir. Zira sosyal ilişkiler hane içinde ve bilişim teknolojileri vasıtasıyla devam etmektedir. Hane içinde geçen zamanın kadınları etkileyen boyutları çeşitlenmiş ve bu işlere ayrılan zaman artmıştır. Bu çalışmada söz konusu boyutlar; kadının hane içindeki emeği ile sınırlandırılarak ele alınacaktır.

Bu bağlamda konu; eğitime ara verilmesi ile birlikte hane içinde yaşayan çocukların uzaktan eğitime geçmeleri, bakım hizmetleri, alışveriş, hijyen, dışarıdan hazır gıda alınmadığı için ev yemeği hazırlamanın mecburiyet haline gelmiş olması, ücretsiz hane içi emek süreci ile evde çalışmanın iç içe geçmesi, artan iş yükü ve stres düzeyi, hane içi şiddetin artması ve şiddet karşısında başvurulabilecek mekanizmalara erişimin kısmen sorun haline almış olması konuları çerçevesinde incelenecektir. Bununla birlikte, aralarında bağlantı bulunan iki konu olan tek ebeveynli ailelerde kadının durumu ve toplumda ikincil işgücü olarak görülen kadınların salgın sürecinin uzaması halinde artan rezervasyon ücretleri ele alınacaktır. Yeni şartlar bağlamında çalışan kadınların emek piyasalarından çekilmek zorunda kalması ihtimali değerlendirilecektir.

Çalışmada özellikle salgının bir “süreç” olduğunu vurgulamak amacıyla, “COVID-19 salgını” değil “COVID-19 salgın süreci” ifadesi kullanılmıştır. Süreç vurgusunun önemi, süreç içindeki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz bu çalışmada ele alınan tespitler de, salgının sürecine ve süresine göre kısa ve uzun vadede değişiklik gösterme eğilimine sahiptir. Dolayısıyla sınırlı bir alanda anlık bir fotoğraf çekimi, bir durum tespiti olarak değerlendirilmelidir.

Söz konusu tespitlerde, literatür, sınırlı alanda kişisel gözlem ve deneyimler ile medya takibinden faydalanılmıştır. Çalışmada ülkeler özelinde bir ayrıma gidilmemiş, küresel olarak yaşanan sorunun fotoğrafı genel etkileri çerçevesinde çekilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte kültürel, sosyal ve coğrafi farklılıkların da olduğu ve olacağı unutulmamalıdır.

Genel Değerlendirme: Salgın ve Kadınlar

Salgın ve kadınlar konusunda 1347 tarihinde başlayan Büyük Veba Salgınında yaşananlar oldukça çarpıcıdır. Yoksul kadınların yaşantılarına dair bir örnek vermek gerekirse, söz konusu salgında Avrupa’da yaşayan zengin kişiler şehir dışındaki villalarına giderek salgından kaçınmaya çalışmışlardır. Kentteki eski evlerine dönmeden önce evlerinin güvenli olduğundan emin olmak isteyen zenginler, bu amaçla konutlarını sülfürle dezenfekte edecek tütsücüler kiralamışlardır. Ancak bu durum salgından emin olmalarına yetmemiş, dezenfeksiyon işlemi sonrasında birkaç haftalığına eve yoksul bir kadın yerleştirmişlerdir. Kent evine geri dönme kararı yoksul kadının durumuna bağlanmıştır. Eğer bu kadın ölürse, zengin ev sahibi kır evinde oturmaya devam etmiş, kent evine geri dönmemiştir (Özden ve Özmat, 2014). Söz konusu örnek, yoksul olmaları sebebiyle çifte dezavantaj yaşayan kimi kadınların dezavantajlı konumuna işaret etmesi açısından anlamlıdır.

Günümüzde yaşanan COVID-19 salgını bildiğimiz bazı konuların önemini daha iyi kavramamıza yardımcı olmuştur. Örneğin bu salgın, toplumsal açıdan bir sağlık sorunu olduğu kadar; kamu sağlığı açısından da bir refah sorunudur. Refah/ekonomi/maişet ile sağlık arasında bir tercih yapılamaması, acil durumlarda ve kriz anlarında toplumsal refahın katlanan önemini gözler önüne sermektedir. Kişinin sağlıklı olması emek piyasasında beşeri sermayesini gerektiği gibi kullanabilmesi açısından son derece önemlidir. İki unsur arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. Nitekim istihdam koşulları kişinin sağlık durumunu etkileyebileceği gibi sağlık durumu da kişinin istihdamdaki konumunu etkileyebilecektir. Günümüzde yaşanan salgın koşullarında ise her iki etkileşimin eş zamanlı olarak gerçekleşebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, beden gücü ile iş yaptığı için evde çalışmayanlar, talebin arttığı sektörlerde çalışanlar (sağlık personeli, huzurevi çalışanları, işçiler, kargo elemanları, otobüs şoförleri, kasiyerler, esnaf vb.) evde kalabilenlere kıyasla dezavantajlı konumdadırlar.

Bu bağlamda ILO’ya göre, kadınlar COVID-19 salgın sürecinde ön cephede yer almaktadırlar. Küresel düzeyde, sağlık ve sosyal hizmet çalışanlarının %70’inden fazlası (yaklaşık 100 milyon kişi) kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar, salgının bir sonucu olarak “daha uzun vardiyalar” ve “evde ek bakım emeği” bağlamında çifte yüke maruz kalmaktadırlar.

Sağlık çalışanları iş ve aile sorumluluklarının dengelenememesi, izolasyon sebebiyle çocuklarından ve ailelerinden ayrı geçirilen zaman, virüs bulaşma tehlikesi, kaygı ve stres gibi duygusal ve zihinsel baskılara da maruz kalmaktadır (ILO, 2020). Bu genel değerlendirmeden sonra, merceği hane içine ve “yeniden üretim” için verilen emeğe çevirmek gerekmektedir.

Salgın ve Kadınların Hane İçi Emeği

Kadınlar, ekonomik büyümeye ve ülke kalkınmasına iki şekilde katkı sunmaktadırlar. Bunlardan biri çalışma hayatında arz edilen emek, diğeri ise hane içindeki ücretlendirilmeyen ve yeniden üretime katkı sağlayan emektir. Piyasada maddi bir karşılığı olmayan yeniden üretim emeği; ev işleri ve bakım gibi (Özkaplan, 2009) temel iki başlık altında toplanabilecek, ancak pek çok detay ve alt başlık içeren faaliyetleri kapsamaktadır. Marx’a göre yeniden üretim kapitalist sistem için en önemli unsur olan emekçinin emeğini arz edebilmesi için kendisini yeniden üretmesidir (Brown, 2015).

Büyümeyi sayısal ve iktisadi bir veri, kalkınmayı hissedilen refah olarak tanımlayacak olursak; piyasaya arz edilen emeğin bütününe büyüme ile buna mukabil hane içindeki ücretsiz kadın emeğinin kalkınma ile benzeşim sergilediğini söylemek mümkündür. Nitekim kadının “hane içi ücretsiz emeği” yapıldığında değil, yapılmadığında görünür olmaktadır. Benzer bir şekilde nasıl bir refaha sahip olduğumuz da, refah ortadan kalktığında daha iyi anlaşılmaktadır.

Hane içinde harcanan emek, aynı 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 70. maddesinde geçen “hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri” gibidir. Bu işler, bir işyerinde çalışma saatlerinden önce veya sonra gerekli olan işlerinin gerçekleştirilmesi anlamını taşır ve işin devamlılığı açısından önemlidir. Benzer şekilde salgın koşullarında hane içi ücretsiz emeğin sunulması da hem birey hem de aile üyeleri açısından biyolojik, sosyal ve iktisadi hayatın sürdürülebilmesi için yaşamsal bir mecburiyete dönüşmüştür. Esasen salgın öncesinde de kimileri için mecburiyet olan hane içi ücretsiz emek, salgın ile birlikte daha geniş bir nüfus kitlesi için mecburi hale gelmeye başlamıştır.

Kadın doğası ile sıklıkla bağdaştırılan ev işleri ve bakım hizmetleri her ne kadar basit işler gibi algılansa da esasen geniş bir yelpazede çeşitlenmektedir (Omay, 2012). Hane içindeki kadın emeği; temizlik ve yemek yapmak, çamaşır ve bulaşık yıkamak, alışveriş yapmak, kendine bakamayacak durumdaki çocuk, yaşlı veya hasta bireylerin bakımını yapmak şeklinde bir tasnife tabi tutulmaktadır. Söz konusu işler hane içinde ücretsiz olarak sunulduğunda iktisadi faaliyet sayılmamakta, emek piyasalarında bir ücret karşılığında sunulduğunda ise iktisadi faaliyet sayılmaktadır (Işık ve Serdaroğlu, 2015; Omay, 2012).

Verilere göre kadınların ücretsiz bakım hizmetleri için ayırdıkları zaman erkeklerin ayırdığından fazladır. Normal koşullarda, erkekler için 1 saat 23 dakikaya karşılık gelen günlük ortalama ücretsiz bakım hizmeti, kadınlar için 4 saat 25 dakikaya karşılık gelmektedir. Salgın ile birlikte, okulların, çocuk bakım kurumlarının ve diğer bakım tesislerinin kapatılması ücretsiz bakım işlerine harcanan günlük zamanı önemli ölçüde artırmıştır (ILO, 2020).

Salgın sürecinde izolasyon tedbirleri kapsamında evde geçirilen süre, emek piyasasında çalışan ve çalışmayan kadınların yaşamını ciddi anlamda etkilemiştir. İş ve meslekleri evde çalışmaya uygun olan bazı kadınlar imkânlar dâhilinde evde çalışmaya, ücretli emeklerini evden sunmaya başlamışlardır. Bu bağlamda hane içindeki kadın emeği, diğer bir ifade ile “ikinci vardiya” (Hochschild, 1989); evden çalışma yapan kadınlar için tek ve bütüncül bir vardiyaya dönüşmüş, kamusal alan - özel alan ayrımı ideolojik olarak olmasa da fiilî olarak iç içe geçmiştir. Esasen kamusal alan anlayışının kitle iletişimi ve sanal ağlar vasıtasıyla “sanal kamusal alan” anlayışına doğru geçirdiği dönüşüm (Varol, 2010) salgın süreci ile birlikte hız kazanmıştır.

Bununla birlikte, kadının hane içinde üstlendiği roller çeşitlenmiş ve bu roller arasındaki geçiş süreci oldukça kısalmış, hatta iç içe geçmiştir. Örneğin kadın hane içinde bir yandan yemek yaparken, diğer yandan çocuğunun ders çalışacağı ortamı veya ders materyallerini hazırlayabilmekte; ütü yaparken aynı zamanda telefonda iş görüşmesi yapabilmektedir.

Hochschild’ın “*İkinci Vardiya*” (*The Second Shift*) isimli kitabının “*My wife is doing it*” (*Bunu karım yapıyor*) başlıklı kısmında çocukların günlük bakımlarının, bazen babalar tarafından annelere devredildiğine, annelerin de bunu bakıcılara devredebildiğine değinilmektedir (Hochschild, 1989). Benzer şekilde hane içindeki temizlik, ütü ve yemek yapmak gibi diğer bazı işlerin de ücreti karşılığında “başkalarına” devredilmesi söz konusudur.

İşlerin başkalarına devredilmesi günümüz toplumlarına has bir olgu değildir. Alim, düşünür ve kadı kimliği ile Kınalızâde Ali Çelebi, hane kavramını hane halkı bağlamında değerlendirmiş ve anne, baba, çocuklar gibi aileyi oluşturan unsurlara hizmetçileri de (yardımcılar) eklemiş (Kınalızâde, 2010; akt. Bergen, 2017), hatta hizmetçileri aileyi oluşturan doğal ve zorunlu bireyler arasında saymıştır (Taşkın, 2017). Nitekim geçmişte de var olan söz konusu “hane içi işlerin ücret (ya da fayda) karşılığında başkalarına devri”, salgın sebepli izolasyon tedbirleri kapsamında pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ücret karşılığı ev işine giden kadınların çoğu artık “eski düzenlerindeki gibi” ya da “hiç” çalışmamaktadır. Bu durumun söz konusu kişiler ve aileleri için uzun vadede gelir kaybı ve yoksulluk ile sonuçlanması muhtemeldir.

Bir diğerkonu, çocuk bakımı gibi bazı işlerin ücret karşılığı olmaksızın anneanne, babaanne, dede gibi aile efradından olan bir başka bireye devri ile ilgilidir. Söz konusu bireylerin yaş itibariyle (çoğunlukla) risk grubunda olması iş ve sorumluluk devrini sınırlandırmaktadır. Bir başkasına devredilemeyen hane içi işler o hanede yaşayan bireyler (genellikle kadınlar) tarafından yapılmaya başlanmıştır. Normal koşullarda yapılan işlere yenileri eklenmiş ve hâlihazırda var olan işler çeşitlenmiştir. Bunlar temel olarak;

- Hanede yaşayan çocukların uzaktan eğitim süreçlerinin takibi, teşviki, kontrolü ve geri bildirim,
- Hane içinde yaşasın ya da yaşamasın haklarında sokağa çıkma yasağı getirilen (20 yaş altı, 65 yaş üstü ya da kronik hastalığı olan) veya tedbir kapsamında sokağa çıkmayan aile efradının ve yakınların bakımı, alışveriş işleri, hijyen koşullarının yönetim ve organizasyonu,
- Tedbir olarak yemeklerin evde hazırlanması ve gıdaların son kullanma tarihi ve stok takibinin yapılması,
- Hijyen ve sterilizasyon hususunda artan sorumluluk,
- Hâlihazırda çalışan kadınların evde çalışma sistemine geçmiş olması durumunda evden gerçekleştirilmesi gereken iş organizasyonu şeklinde sıralanabilir.

Hanedeki Çocukların Uzaktan Eğitim Süreçlerine Yönelik Emek

Salgın sürecinde kadın emeği ile ilişkili olarak hane içinde yaşanan temel değişimlerden ilki hanede yaşayan çocukların uzaktan eğitim süreçlerinin takibi, teşviki, kontrolü ve geri bildirimine yöneliktir. Okullarda eğitime ara verilmesi ve uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte, annelere evde bir çeşit “eğitim-öğretim ve bu süreçlerin denetimi” görevi yüklemiştir. Bu görevin ders saatlerinin ve ödevlerinin takibi, okul yönetimi ve öğretmenler ile iletişimin ve geribildirim sağlanması, bilişim teknolojilerinin aktif kullanımı, canlı ders yayınlarının takibi, ders materyallerinin kaydedilmesi, ödevlerin çıktısının alınması ve arşivlenmesi, gibi pek çok bileşeni bulunmaktadır. Söz konusu işler, yaş itibariyle bu işleri kendisi yapamayacak çocukların ebeveynleri (genellikle anneleri) tarafından yapılmaya başlanmıştır.

Bununla birlikte, çocukların evden çıkmaması sebebiyle, ruh ve beden dengelerini gözetmek amacıyla; kaliteli vakit geçirmek, muhtelif aktivitelerin kurgulanması, malzemelerin temini ve hazırlanması da genellikle hane içindeki annenin organizasyonu ile sağlanmaktadır.

Hane içindeki çocuk sayısı ve çocuklardan sorumlu yetişkin sayısı ile orantılı olarak söz konusu iş yükü değişebilmekte, eğitim sürecinin organizasyonu kimi zaman birbiri ile çakışabilmekte ve zorlayıcı olabilmektedir.

Sokağa Çıkma Kısıtlaması Olan Aile Efradına Ait İşlere Yönelik Emek

Salgın sürecinde kadın emeğine dair yaşanan değişimlerden ikincisi, hane içinde yaşasın ya da yaşamasın haklarında sokağa çıkma yasağı getirilen (20 yaş altı, 65 yaş üstü ya da kronik hastalığı olan), kronik hastalıkları dolayısıyla risk grubunda olan veya tedbir kapsamında sokağa çıkamayan aile efradının ve yakınların bakımı, alışveriş işleri, hijyen koşullarının yönetim ve organizasyonudur. Bu hususta hem sürecin yönetimi hem de organizasyon bakımından kadınların aktif bir biçimde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Çocuklar, 20 yaş altındaki gençler, 65 yaş üstündeki yaşlılar, hastalar ve engelliler; kadınların üstlendiği ücretsiz bakım emeğinin yükünü arttırmaktadır.

Değişen Beslenme Tarzına ve Gıda Maddelerinin Takibine Yönelik Emek

Salgın sürecinde hane içindeki kadın emeğine dair yaşanan değişimlerden üçüncüsü, tedbir olarak yemeklerin evde hazırlanması ve gıdaların son kullanma tarihi ve stok takibinin yapılmasına yöneliktir. Salgın sürecinde önlem amacıyla artık evde sadece “ev yemekleri”nin tüketilmesi hususunda hassasiyet artmıştır. Bu durum; mutfakta geçirilen vaktin artması, aile üyelerinin sürekli evde olması dolayısıyla daha çok yemek yapılması, daha önce evde hazırlanmayan (ekmek gibi) bazı gıdaların üretilmeye başlanması ve bunun her öğünde hane içi üretim ile tekrarlanmasına sebep olmuştur.

Kuşkusuz bu işlerin; gıda maddelerinin daha dikkatli bir biçimde sterilizasyonu, sofranın kurulması, kaldırılması, bulaşıkların yıkanması, stok ve son kullanma tarihi takibi gibi tamamlayıcı faaliyetleri de mevcuttur.

Hijyen ve Sterilizasyona Yönelik Emek

Salgın sürecinde hane içindeki kadın emeğine dair yaşanan değişimlerden dördüncüsü, hijyen ve sterilizasyon hususunda artan sorumluluğa yöneliktir. Hijyen ve sterilizasyonun salgın öncesi süreçtekinden daha dikkatli bir biçimde sağlanması da kadının hane içi emeğine eklenen yeni bir iştir. Bu konuda COVID-19 riskine karşı yayınlanan 14 kuraldan özellikle 1, 8, 9, 10, 12 ve 13. maddeler hijyen ve sterilizasyon ile ilgilidir (Medicana, 2020). Ancak, satın alınan gıdaların, paketli ürünlerin, meyve-sebzelerin, kapı kollarının, yerlerin ve el değen yüzeylerin sterilizasyonu pek çok kadının çok sayıda kimyasala uzun süre maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Bu durumun ilerde kadınların sağlığını ne şekilde etkileyeceği üzerine düşünmek gerekmektedir.

Kadınların hane içindeki konumunu daha iyi anlamak amacıyla; eşi doktor olan bir kadının, her akşam eşinin kıyafetlerini sterilize etmek için yıkadığı, ütilediği ve bu işi bir başkasına devredemediği gibi bir kurgu üzerinden düşünüldüğünde; doktor olan eşin kıyafetlerinin yıkanması ve ütülenmesi işini neden kadının yaptığı sorusuna yönelik sorgulama salgın sürecinde anlamını yitirmektedir. Tüm gün sağlık hizmeti sunan; hem psikolojik hem fiziksel olarak yıpranmış olan doktor eşin hane içi işlerde iş bölümü gerçekleştirmesini beklemek bu noktada anlamını kaybetmiştir. Zira salgın sürecinde meydana gelen hane içi iş bölümü, salgın öncesi dönemden farklı olarak toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden değil, “mecburiyetler üzerinden” şekillenebilmektedir. İster toplumsal cinsiyet rollerine yönelik yargılarla beslensin ister rasyonel bir karar olsun ister başka bir zihniyetten beslensin; salgın süreci gibi kriz zamanlarında bu kaynağın ne olduğunun sonuç üzerindeki etkisinin zayıfladığı görülmektedir. Nitekim böyle dönemlerde hane içindeki iş bölümü bağlamında süreçten ziyade fayda ve sonuçların ön plana çıktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Evde Çalışma ve İşin Organizasyonuna Yönelik Emek

Salgın sürecinde kadın emeğine dair yaşanan değişimlerden beşincisi, hâlihazırda çalışan kadınların evde çalışma sistemine geçmiş olması durumunda evden gerçekleştirmesi gereken iş organizasyonuna yöneliktir. İstihdamda olan kadınların hane içindeki durum ve konumlarında görece değişiklikler meydana gelmiştir. Salgın sürecinde evden çalışmak durumunda kalan kadınların hane içinde ücretsiz olarak gerçekleştirdikleri işlerin yanı sıra iş organizasyonunu da evden gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Evde çalışma, hane içinde başka bireyler de olduğunda zorlaşabilmekte ve daha fazla fedakârlık gerektirebilmektedir. Bu durumda kadınların harcadığı çaba artarken, uyku süreleri kısalmaktadır. Düzenli uykunun bağışıklık sistemine olan olumlu etkisi ile yüksek stres düzeyinin olumsuz etkisi ise bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda emek sürecine olan etkileri bakımından; verimliliğin hangi iş ve meslek grupları için ne yönde değiştiği, evden çalışan kadınların otoriteye, üye sayısına ve diğer değişkenlere göre aile yapısı ve türlerinin ne olduğu önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsedilen temel sınıflandırmalar çerçevesinde, salgın öncesine göre hane içinde sarf edilen emeğin süre olarak arttığı, tür olarak çeşitlendiği ve yapılan işlerin aralarındaki geçiş süreçlerinin kısalıp kimi zaman iç içe geçtiği ifade edilebilir.

Emek, emeğini sunan bireyin ayrılmaz bir parçasıdır (Biçerli, 2005, 6). Bireyi ilgilendiren ve etkileyen her konu dolaylı olarak emeği de etkilemektedir. Bununla birlikte, kadınlar söz

konusu olduğunda kadın emeği ile ilgili konular salt iktisadi yasaların ürünü olmayıp, bireyler tarafından ya da toplumsal olarak üretilebilmektedir. Dolayısıyla kadın emeğinin kadına yönelik şiddet ile de ilgisi mevcuttur (Bennholdt-Thomsen, 2014).

Bu bağlamda kadınlar ve kadın emeğiyle ilgili salgın sürecinde ele alınması gereken diğer konular; rezervasyon ücretleri, rezervasyon ücretleriyle bağlantısı olan tek ebeveynli ailelerin durumu ve şiddettir.

Salgın ve Rezervasyon Ücretleri

Salgın süreci ve kadın emeği bağlamında değinilmesi gereken bir diğer konu rezervasyon ücretleridir. Rezervasyon ücretinin zihni temeli fayda-maliyet analizine dayanmaktadır. Rezervasyon ücreti, bireylerin istihdamda olmak için kabul edecekleri en düşük ücreti; diğer bir ifade ile istihdamda olmanın fırsat maliyeti ile yapılacak bir kıyası gerektirir. Söz konusu kabul ile çalışmamanın ya da hane içi ücretsiz emeğin faydasından vazgeçilmiş olunur. Neticede boş zaman ve hane içi ücretsiz emek harcanarak yapılan işlerin toplam ekonomik değeri hesaplanmaktadır. Rezervasyon ücretinin yüksek olması, istihdam olasılığının düşük olması anlamına gelir (Gürsel, Güner ve Darbaz, 2009). Örneğin; haftada 2 kere temizlik yapan bir kadın, ayda 8, yılda 96 kere temizlik yapmaktadır. İstanbul şartlarında bir günlük temizlik bedelinin ortalama 150 TL olduğu varsayımı altında bu bedel yıllık olarak 14.400 TL etmektedir. Benzer şekilde günde 3 öğün yemek hazırlayan, sofayı kuran, kaldıran, bulaşık yıkayan bir kadın; bunu haftada 21 kere, ayda 84 kere, yılda 1008 kere yapmaktadır. Çocuklarının bakımına günde minimum 2 saat ayıran bir kadın, haftada 14 saat, ayda 56 saat, yılda 672 saat, diğer bir ifade ile 24 saatlik 24 tam gün ayırmaktadır.

Rezervasyon ücretleri hesaplanırken, hane içindeki her işin ücretlendirilmesinin ya da bir başkasına devredilmesinin mümkün olmayacağı da dikkate alınmalıdır. Salgın sürecinde izolasyon gereği hane içi ücretsiz emeğin ücret mukabilinde bir başkasına devredilmesi sınırlandırıldığından, halihazırda mevcut olan hane içi işler çeşitlendiğinden, bu işlere yeni işler eklendiğinden ve işlerin yapılması daha fazla zaman aldığından; kadınlar için rezervasyon ücretlerinin ciddi anlamda arttığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla; salgın sürecinin uzaması halinde kadınların rezervasyon ücreti kıyaslaması neticesinde tercihlerini istihdamdan yana kullanamayacaklarını söylemek isabetsiz olmayacaktır. Rezervasyon ücretlerinin artması, kadının emek piyasalarındaki dezavantajlı konumunu daha da derinleştirip, gelir düzeyi azalan kadının yoksulluk ile yüz yüze gelmesi ihtimalini barındırmaktadır.

Salgın sürecinde ve sonrasında hane içinde veya emek piyasalarında kadınların lehine ya da aleyhine oluşabilecek durumların ne olacağı zamanla daha da netleşecektir. Salgının uzun

süre devam etmesi durumunda çift gelirli ailelerde çalışmaktan vazgeçecek biri varsa bu muhtemelen erkeklere nazaran emek arzı daha esnek olan, daha düşük ücret alan, ikincil işgücü olarak görülen ve rezervasyon ücreti artan kadınlar olacaktır.

Salgın ve Tek Ebeveynli Ailelerin Durumu

Salgın süreci ve kadın emeği bağlamında değinilmesi gereken bir diğer konu tek ebeveynli ailelerdeki (*single-parent families*) kadının durumudur. 2017 yılı itibariyle; Asya, Orta Doğu ve Uzak Doğu ülkelerine bakıldığında; Çin, Hindistan ve Filipinler’de tek ebeveyniyle yaşayan çocuk oranları %10, Japonya’da %12, Endonezya’da %9, İsrail’de %8, Mısır’da %7 ve Ürdün’de %5 civarındadır. Genel olarak Amerika Kıtası’na bakıldığında, Amerika’da %32, Kanada ve Meksika’da %20 civarındadır. Avrupa genelinde ise, Almanya’da %17, Fransa’da %19, İsveç’te %25 ve İngiltere’de %33 seviyelerine kadar ulaşmıştır. İtalya’da bu oran %6, İspanya’da ise %19 civarındadır. Verilerden bazı ülkelerde ailelerin neredeyse üçte birinin tek ebeveynli aile olduğu görülmektedir (Coşan, 2018). Türkiye’de ise 2018 yılında toplam hanehalklarının %8,9’unu tek ebeveynli aileler oluşturmuştur. Bunlardan %1,9’u baba ve çocuklardan, %7’si ise anne ve çocuklardan oluşmaktadır (TÜİK, 2019).

Bu bağlamda tek ebeveynlerin (özellikle anne ve çocuklardan oluşan ailelerde kadının) sorumluluklarının arttığını ifade etmek mümkündür. Çocukların eğitimi, sağlık durumu, fiziksel izolasyon sebebiyle evde geçen sürecin psiko-sosyal anlamda çocuk için ve çocuğun faydasına yönetilmesi bunlardan bazılarıdır. Salgın sürecinin başlarında çocukların diğer ebeveyn ile görüşme süreçleri aksamış, daha sonra yayınlanan genelgeler ile kısıtlı günlerde de olsa çocuklar ve diğer ebeveyn arasında ilişki tesis edilmeye çalışılmıştır. Yine de kısıtlayıcı salgın koşulları altında tek sorumlu ebeveyn olmanın yıpratıcılığı üzerine düşünülmesi gerekmektedir.

Bir sonraki eğitim-öğretim döneminde çoğunlukla emek piyasası gerçeklerine uyum sağlamış olan eğitim süre ve süreçlerinin tedbirler kapsamında değişmesi (örneğin okullarda sabahçı-öğlenci uygulamasına geçilmesi) ihtimalinde özellikle istihdamda olan tek ebeveynin nasıl etkileneceği konusu ciddi bir soru işareti olarak yerini muhafaza etmektedir. Bu bağlamda kadın emeği, rezervasyon ücretleri ve tek ebeveynli aile olmak arasındaki ilişkinin yakınlığı dikkat çekmektedir.

Salgın ve Şiddet

Salgın süreci bağlamında değinilmesi gereken bir diğer konu şiddettir. Tasvip edilmeyen bu davranış ya da tepki, eskisinden daha çok bir arada bulunan insanların sosyal ve ekonomik

kriz süreçlerinde daha fazla ortaya çıkma potansiyeli taşıyan bir gerçekliktir. Genel olarak özel, psikolojik ve fiziksel olarak sınıflandırılabilen şiddetin; kadına yönelik şiddet, aile bireylerinin birbirine uyguladığı şiddet, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet, cinsel şiddet, bazı ırklardan olan bireylere (örneğin Çinliler) yönelik şiddet, sokakta şiddet gibi çeşitli türleri bulunmaktadır (Sennett, 2008). Ekonomideki değişim, gelir kaybı, yoksulluk, işsizlik, sürekli aynı mekânda ve bir arada bulunmak, hane yüzölçümünün geniş olmaması, bireylerin kendine ait bir odaya sahip olmamaları; hane içindeki şiddet eğiliminin artmasına sebep olabilecek unsurlardan bazılarıdır.

Birleşik Krallık Social Development Direct uzmanlarından Erika Fraser tarafından yayınlanan 16 Mart 2020 tarihli raporda, COVID-19'un kadınlara ve kız çocuklarına karşı şiddet potansiyelini arttırdığı ve bu konuda fazla sayıda bildirim geldiği vurgulanmaktadır. Buna göre, salgın sebebiyle gerçekleşen zaruri mekânsal sınırlamalar, beraberinde erişilebilirlik sorunu getirmektedir (Fraser, 2020).

Raporda şiddete karşı başvurulabilecek kurumsal korunma mekanizmalarına erişilebilirliğin soruna dönüştüğünden bahsedilmekte, geçmiş salgınlardan elde edilen bilgiler aktarılmakta ve “ikiz yol” yaklaşımı önerilmektedir. Bu bağlamda, kadınlara yönelik şiddete karşı faaliyet gösterecek kurumların faaliyetlerine devam edebilmesi için desteklenmesi ve korunması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca sağlık, eğitim, çocuk koruma, güvenlik ve adalet, sosyal koruma, istihdam oluşturma, insani müdahaleler gibi konularda sektörel geribildirimlerin, diğer bir ifade ile ilgili kurumlardan cevap alınabilmesinin riskin azaltılmasında önem taşıdığı ifade edilmektedir. Raporda kadınların kendilerini aile içi şiddete karşı nasıl koruyabileceklerine ilişkin çevrimiçi bir kılavuzun önemine de değinilmektedir (Fraser, 2020).

Batı kültüründeki birey, aile ve kurum ilişkileri her ülke için geçerli değildir. Batı kültüründe insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler zayıf olduğundan, bu ilişkilerin önemli bir kısmı kurumlar vasıtası ile yürütülmektedir. Örneğin komşusunun gürültüsünden rahatsız olan bir bireyin komşusu ile iletişim kurmaktansa, polisi araması daha muhtemeldir. Bu sebeple, Batı ülkelerinde kurumsal işleyişte meydana gelen bir aksama toplumsal işleyiş aksatabilmekte, güvenliği tehlikeye düşürebilmekte ve insanları çaresiz bırakabilmektedir. Ancak insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerinin görece dostane olduğu dayanışmacı yapıdaki toplumlarda şiddetin ortaya çıkışının, görünümünün, büründüğü formların, şiddetle mücadele mekanizmalarının farklılaşabileceğini ifade etmek gerekir.

2020 yılının Nisan ayında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres şiddetin savaşla sınırlı olmadığını belirterek, “ev içinde barış” konulu küresel bir ateşkes çağrısı

başlatmıştır. Bu çağrıda, bazı ülkelerde destek hizmetlerine başvuran kadınların sayısının salgın öncesine kıyasla iki katına çıktığı belirtilmiş, tüm hükümetler toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadeleyi COVID-19 ulusal müdahale planlarının bir parçası haline getirmeye davet edilmiştir. Çağrıda, salgının kadınlar için sosyal ve ekonomik etkilerinin daha yıkıcı olduğu belirtilmekte, kadınlar ve kız çocukları için “evlerin” en güvenli yer olması gerekirken şiddetin en büyüğünü barındırdığı vurgulanmakta, eczane ve marketlere kurulabilecek acil durum uyarı sistemlerinden bahsedilmektedir (UN, 2020).

Sonuç ve Öneriler

Öncelikle salgın sürecinde isabetli tahminlerde bulunmak kadar, sosyo-ekonomik yapının anlık görüntülerine dair tarihe not düşecek çalışmaların ve yeri geldiğinde bekleyerek sonuçları görmenin öneminin akademik anlamda bir değer görmesi gerekmektedir. Erken tahminlerin yanılma potansiyeli unutulmamalıdır. Dolayısıyla henüz birkaç aylık bir geçmiş olan salgın sürecinin sonuçları hakkında keskin yorumlarda bulunmak yanılıcı olabilir. Ancak yine de bazı tespitleri ve öngörülebilir tahminleri sunmak önem arz etmektedir.

Bu bağlamda salgın sürecinde kadınların hane içindeki işlerinin çeşitlendiğini, hâlihazırda var olan işlere ayırdıkları sürelerin arttığını, kadınların hane içinde üstlendikleri işler ve roller arasındaki geçiş süreçlerinin kısalarak iç içe geçtiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte salgın öncesindeki gibi hane içi iş ve sorumlulukların ücret karşılığında bir başkasına ya da aile efradına devredilmesi durumu da sınırlanmıştır. Dolayısıyla bir yandan sorumlulukları ve iş yükü artan, hane içi işleri ve bakım sorumluluklarını bir başkasına devredemeyen kadınların yaşadıkları sorunlar gündeme gelmekte; diğer yandan ev ve bakım işlerine gidemeyen kadınların yoksulluk ile karşılaşma ihtimali ya da var olan yoksulluklarının kronikleşme ihtimali artmaktadır. Benzer bir risk mikrokredi kullanan yoksul ama girişimci kadınların kredileri geri ödeyememe ihtimalinde de mevcuttur. Her iki konu da mücbir sebeplerle değişen emek arz ve talebi ile ilgilidir.

Salgın sürecinde kadınların hane içindeki emeğine dair değişimleri temel olarak; hanedeki çocukların uzaktan eğitim süreçlerine, sokağa çıkma kısıtlaması olan aile efradına ait işlere, değişen beslenme tarzına ve gıda maddelerinin takibine, hijyen ve sterilizasyona, evde çalışma ve işin organizasyonuna yönelik emek bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Kadınların konumunun kadın emeğinden ayrı düşünülmeceği gerçeğinden hareketle; emek bağlamında ele alınabilecek diğer konular ise; rezervasyon ücretleri, tek ebeveynli ailelerin durumu ve şiddettir. Salgın süreci ve beraberinde getirdiği koşullar, kadınların rezervasyon ücretlerinin artmasına sebep olarak çalışma kararlarını etkileyebilecektir. Yine

benzer şekilde tek ebeveynli aile olma durumu rezervasyon ücretlerini etkileyecek ve sorumluluğun artmasına sebep olabilecektir. Yaşam mekânının çoğunlukla ev ile sınırlanması ise kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin artma potansiyelini barındırmaktadır. Dolayısıyla şiddetle mücadele yollarının ve mekanizmalarının da salgın koşullarına göre yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Salgının seyirindeki değişimler, bu çalışma kapsamında ele alınan konuların üzerinde değişken etkilere sahip olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, salgın kadın emeğine dair konuları salgın öncesine kıyasla daha görünür ve daha anlaşılır kılmıştır. Tespit edilebilen durumların yanı sıra daha detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bu bağlamda hem kadınlar hem de nüfusun genelini nelerin beklediğini tahmin edebilmek için, tarihteki diğer salgınların (Veba, Ebola, Zika, SARS, MERS, Domuz Gribi, Kuş Gribi vb.) sonrasındaki sosyo-ekonomik süreçlerin detaylarıyla incelenmesi gerekmektedir. Salgının eşitsizlikler üzerinde meydana getirebileceği etkiler tartışılmalı, tahminler geliştirilmelidir.

Eşitsizlikler, gelir ve dezavantajlılık bağlamında salgın öncesi gelir seviyesine kimlerin daha çabuk dönebileceği konusunun (meslek kategorileri, yaş, cinsiyet, eğitim durumu vb. kıstaslarla birlikte) değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Bu noktada dezavantaj yaşayacağı tahmin edilen bireylere yönelik sosyal politikaların ve iktisadi programların proaktif bir yaklaşımla bir an önce tasarlanması önem taşımaktadır.

Ücretsiz bakım emeğinin ekonomiye hayati bir katkı olarak görülmesi ve değerlendirilmesi gerektiği Birleşmiş Milletler tarafından salgın sürecinde verilen bildirimlerde vurgulanmaktadır (UN, 2020). Zira kadınların hane içindeki ücretsiz emeğinin ve yeniden üretimin önemi salgın sürecinde daha açık bir biçimde görünür olmuştur. Bu durumda politika - ihtiyaç dengesi gözetilerek, kadınların hane içindeki emek süreçlerinin gelir destek modelleri ile ilişkilendirilerek iktisadi bir değer kazandırılması ve gelire dönüştürülmesi üzerine çalışmalar gerçekleştirilmesi faydalı olacaktır. Bu tür bir çalışma, hem hane içi ücretsiz emeğin iktisadi bir değer kazanması hem de sosyal politikalar bağlamında uygun bir etkileşim meydana getirebilecektir.

Kaynaklar

- Bennholdt-Thomsen, V. (2014). Kadın emeğinin geleceği ve kadına yönelik şiddet. Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V., Von Werlhof, C. (Eds.), *Son sömürge: kadınlar*, içinde (s. 177– 202). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bergen, L. (2017). *Havva'nın evsiz kızları*. İstanbul: Yazıgen Yayıncılık.
- Biçerli, M. K. (2005). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

- Brown, H. A. (2015). *Marx'ta toplumsal cinsiyet ve aile*. (G. Rastgeldi, Çeviri). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Coşan, B. (2018). Dünyada ve Türkiye'de sosyoekonomik bir problem olarak tek ebeveynli aile olgusunun çok boyutlu değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18, (41), 259–294.
- Fraser, E. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on violence against women and girls. Retrieved from <http://www.sddirect.org.uk/media/1881/vawg-helpdesk-284-covid-19-and-vawg.pdf>
- Gürsel, S., Güner, D., Darbaz, B. (2009). Kadınlar daha uzun süre işsiz kalıyor. *Betam Araştırma Notu*, 09/47, 1–5.
- Hochschild, A. R. (1989). *The second shift*. London: Penguin Books.
- ILO. (2020). Women health workers: working relentlessly in hospitals and at home. Retrieved from https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm
- İşık, E.; Serdaroğlu, U. (2015). Kadın emeği: feminist iktisadın yol haritası üzerinden bir okuma. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, (56), 6–14.
- Medicana. (2020). Korona virüs riskine karşı 14 kural. Erişim adresi: <https://www.medicana.com.tr/haber-detay/10119/korona-virus-riskine-karsi-14-kural>
- Omay, U. (2012). Toplum ve çalışma yaşamında cinsiyet. Sungur-Taşdemir, Z. (Ed.), *Çalışma sosyolojisi*, içinde (s. 154–182). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özden, K.; Özmat, M. (2014). Salgın ve kent: 1347 veba salgınının Avrupa'da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları. *İdeal Kent*, (12), 60–87.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal emek ve kadın işi/erkek işi. *Çalışma ve Toplum*, (21), 15–24.
- Sennett, R. (2008). *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir*. (T. Birkan, Çeviri). 3. B., İstanbul: Metis Yayınları.
- Taşkın, S. (2017). XVI. Yüzyıl Osmanlı ahlak felsefesinin köklerini İlkçağ'da aramak: Aristoteles ve Kınalızâde Ali'de aile ahlakı. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (10), 203–230.
- TÜİK. (2019). İstatistiklerle aile, 2018. [Veri dosyası] Sayı: 30726. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/>
- UN. (2020). Put women and girls at the centre of efforts to recover from COVID-19. Retrieved from <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/put-women-and-girls-centre-efforts-recover-covid-19>
- Varol, A. (2010). Bilgi toplumunda kamusal alan. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 121–129.
- 4857 Sayılı İş Kanunu. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>